Globalizace

Václav Mezřický (ed.)

Globalizace

Václav Mezřický (ed.)

portál

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Globalizace / Václav Mezřický (ed.). -- Vyd. 1. -- Praha : Portál, 2003. -- 152 s.
ISBN 80-7178-748-5

316.422
• globalizace
• učebnice

© Václav Mezřický a autoři, 2003
Portál, s. r. o., Praha 2003

ISBN 80-7178-748-5

Obsah

Předmluva 7

Úvod: Peripetie procesu globalizace 9
Václav Mezřický
Vznik procesu globalizace a jeho hlavní aktéři 9
Hlavní aktéři globalizace 12
Pozitiva a negativa globalizace 14
„Historické pozadí“ a globalizace 17
Vliv globalizace na postavení národních států
a politické systémy 18
Perspektivy globalizace 24
Závěr 28
Literatura 28

1. Globální problémy životního prostředí 31
Bedřich Moldan, Martin Braniš
Proměny názorů a postojů k životnímu prostředí v čase 32
Růst populace a vzorce spotřeby 35
Globální problémy spojené s atmosférou 41
Hydrologický cyklus, využívání a znečišťování vody 47
Degradace půdy a produkce potravin 50
Globální ohrožení biodiverzity 56
Odpověď na ekologické problémy na mezinárodní úrovni 62
Závěr: Světový summit o udržitelném rozvoji 68
Literatura 69

2. Globalizace jako hospodářský proces a civilizační výzva 71
Lubomír Mlčoch
Globalizace – „světověk“: smršťování prostoru a zrychlování ekonomického času? 73
Postsuverénní státy a rodící se globální „superstát“? 75
Divergence v distribuci bohatství – potřeba globálního „sociálního vyrovnání“? 83
Ohrožuje globální kapitalismus riziky destabilizace sám sebe? 86
Globalizace – cesta k „civilizaci lásky“, nebo ke světovému terorismu a revoluci? 89
Literatura 91

3. Sociální souvislosti globalizace: globalizace jako postmoderní ambivalence 93
Miloslav Petrusek
Existenciální a ontologická nejistota a problém důvěry 93
Globalizace jako extenze postmodernismu 95
Ambivalence aneb Obtíže jednoznačnosti 97
Smutek pesimistických scénářů 101
Expanzivní globalizace jako neřízená střela? 107
A co člověk? 111
Literatura 113

4. Antropologický rozměr globalizace 115
Ivan Mucha
Soudobá civilizace a svádění 117
Meze prosazování racionality moderní civilizace 119
Samovývoj globalizované společnosti 123
Smrt člověka, či mutace lidského rodu? 127
Literatura 130

5. Globalizace a náboženství 133
Tomáš Halík
Reprivatizace a repolitizace náboženství 135
Globalizace a změny sociálních rolí náboženství 140
Křesťanství a globalizace 145
Literatura 146

Předmluva

Globalizace jako proces, který ovlivňuje celou škálu společenských i intimně mezilidských vztahů, je předmětem teoretického uvažování od začátku devadesátých let 20. století. Dost pozdě na to, aby již dnes byla k dispozici nějaká ucelená teorie tohoto všeobjímajícího společenského pohybu, který započal téměř před třiceti lety.

Obtížnost uceleného teoretického pohledu plyne mj. z toho, že nelze definovat jednotící síť kritérií, podle nichž by bylo možné hodnotit množinu relací, které tak či onak pod jev globalizace lze zahrnout. Tak jedni ji spojují s otevíráním nových možností ekonomického a sociálního rozvoje, s překonáváním kulturních rozdílností a s nimi spojených animozit mezi jednotlivými kulturami, zatímco jiní v ní vidí hrozbu, která rozrušuje tradiční politické, ekonomické a sociální vztahy a dále vyostřuje environmentální problémy.

Téma se přednáší na řadě vysokých škol, na Karlově univerzitě jako celouniverzitní kurz na její právnické fakultě. Skupina učitelů, kteří v tomto kurzu přednášejí, se rozhodla po třech letech výuky vydat práci, která by shrnula jejich pojetí globalizačních procesů, zejména z hlediska nejvážnějších problémů, jež v nich odhalují. Nejde tedy o učebnici v klasickém slova smyslu. Proto také každá studie odkazuje k literatuře, která obsahuje základní a konkrétní informace o pojednávaném tématu. Úmyslem autorů totiž bylo vyslovit své spíše subjektivní stanovisko, jež by vyjádřilo naděje i obavy, které autoři se světovými procesy spojují.

Výsledek není, a ani nemůže být jednoznačný: dynamika globalizace předbíhá možnost shrnující a předvídavě jednoznačné reflexe. To, k čemu autoři dospívají a co může jediné být v souladu s jejich vědomím a svědomím, je proto opatrné hodnocení ambivalence budoucnosti.

Václav Mezřický

Peripetie procesu globalizace

Václav Mezřický

Vznik procesu globalizace a jeho hlavní aktéři

Ještě na sklonku osmdesátých let 20. století globalizace nepředstavovala téma, které by všeobecně přitahovalo zájem teoretiků. Bylo tomu tak přesto, že globalizační procesy – ve smyslu jejich pozdějších definic – probíhající od sedmdesátých let 20. století působily již v plné míře na chod ekonomiky, institucí a kultury mnoha států.

Od okamžiku hromadných reflexí nového, či nově objeveného, ve skutečnosti však starého jevu, byla globalizace vnímána národními či kulturně-národními společenstvími velmi rozdílnými způsoby. Od počátku přitom bylo zřejmé, že nejde jen o neosobní hru nově vzniklých institucí a mechanismů bez vztahu k individuálnímu lidskému osudu. Ulrich Beck konstatuje, že ve Velké Británii se o „g-slovu" (g-word) diskutovalo napříč politickými stranami za účasti odborníků z oblasti hospodářských, sociálních, politických a historických věd právě již od konce osmdesátých let minulého století. V Německu objevení tématu globalizace způsobilo šok. Podobně tomu podle Becka bylo ve střední Evropě, ve Francii, Itálii a Švýcarsku.

Podle téhož autora existovalo několik důvodů, které tento šok způsobily. Předně šlo o státy s primárně hospodářským sebevědomím, jež se cítily dotčeny a ohroženy zvnějšku působícími silami globálního trhu. Druhý důvod spočíval v tom, že státy zakládající svou politiku na hodnotách sociálního státu byly náhle vystaveny tlaku, který ohrozil věrohodnost touto politickou orientací sledovaných hodnot. Hospodářský vývoj se začal vymykat kontrole národního

státu, zatímco sociální důsledky působení globalizace, především nezaměstnanost, ponechal na jeho bedrech. Konečně třetí důvod spočíval v tom, že globalizace otřásla základy představy těchto společností, že žijí na území národních států, která jsou homogenní, uzavřená a izolovatelná.

Česká společnost podobný šok neutrpěla. Přechod k tržní ekonomice, ustavení nového politického uspořádání, možnost seznámit se se světem, jehož obraz permanentně deformovala totalitní ideologie, představovaly mocnější podněty než v té době postupně reflektovaný fenomén globalizace. Teprve v současné době se například představitelé některých městských samospráv začínají konfrontovat s investory, jimiž jsou nadnárodní společnosti – jedni z hlavních aktérů globalizačních procesů. Vláda ovšem takovou zkušenost získává při podobných jednáních o prodejích bank a výrobních podniků s rozhodujícím podílem státního vlastnictví. V široké veřejnosti však obecnější povědomí o významu a rozměrech globalizace chybí.

Co znamená „globalizace“?

Globalizace je především spontánní, neřízený proces. V jisté míře vede k vzájemné integraci některých společností na vyšší, právě globální úrovni. Jednoznačná definice globalizace přitom však neexistuje, tak jako neexistuje její jednotná a ucelená teoretická reflexe.

Mezinárodní měnový fond (International Monetary Fund, IMF) globalizaci definuje jako rostoucí ekonomickou vzájemnou závislost zemí ve světovém měřítku v důsledku rostoucího objemu a druhu přeshraničních transakcí zboží a služeb a toku mezinárodního kapitálu, jakož i rychlejšího a rozsáhlejšího šíření technologií.

Jiná definice uvádí, že jde o rozšíření spektra zboží a služeb, jež se dostávají na mezinárodní trhy jako důsledek liberalizace obchodu, rostoucí volnosti zřizování organizací a technických inovací, které umožňují poskytování služeb bez prostorového omezení.

Globalizace je tak nejdříve vnímána jako soubor ekonomických aktivit a procesů, které ovšem vyvolávají celé řady společenských důsledků. Giddens upozorňuje, že nejdůležitější silou působící v globalizačních procesech je transformace času a prostoru v našem životě. Ta má za následek, že vzdálené skutečnosti, ať již ekonomické, nebo jiné, nás dnes ovlivňují mnohem příměji a zejména bezprostředněji, než tomu bylo v minulosti.

Hlavní rysy globalizačních procesů jsou:

1. Nebývalý růst objemu mezinárodně obchodovaného zboží a služeb, spojený se stálým procesem liberalizace obchodu. Mezi lety 1985 a 1995 objem světového exportu zboží rostl rychleji než roční výstupy při ročním přírůstku 6, resp. 1,5 % v letech 1990–1995. Zároveň obchod získával vzrůstající vliv na ekonomiky velkého počtu zemí.
2. Stejně významné změny nastaly v geografickém rozmístění zemí a ve struktuře produktů, podílejících se na mezinárodním obchodu. Mezi lety 1985 a 1995 bývalé rozvojové země zvýšily svůj podíl na obchodu z 23 na 29 %, podíl na vzájemném obchodu mezi nimi vzrostl z 31 na 37 % a podíl výrobků na jejich exportech se zvýšil ze 47 na skutečně ohromujících 83 %.
3. Ještě rychlejší byl růst objemu, rychlosti a komplexity finančních a přímých investičních toků a počtu finančních trhů, které opět zahrnuly rozvojové země a vedly k jejich větší integraci do globální ekonomiky. Příliv soukromého kapitálu do rozvojových zemí rostl v průměru o 0,5–1 % jejich HDP v období 1983–1989, o 2–4 % v letech 1994–1996.
4. Ekonomický růst v některých rozvojových zemích pokračoval rychlostí, která v poválečném období nemá obdoby. Někde se tak dělo díky přímé státní podpoře (Jižní Korea, Tchaj-wan), jinde naopak vlivem zastavení státních subvencí do ekonomiky.

Průvodním jevem byly změny ve struktuře výroby a služeb. To platí zejména o odklonu od výroby zboží a poskytování některých služeb v ekonomikách zemí OECD, zatímco výroba zboží rostla v rozvojových zemích. V téže souvislosti docházelo k fragmentaci výrobního procesu, který původně probíhal na jediném místě.

Globalizační proces umožnilo několik okolností. Základní impulz představovalo uvolnění vazby národních měn na dolar, k němuž došlo v letech 1971–1973. (Do té doby, na základě brettonwoodských dohod z roku 1944, existoval systém pevných směnných kurzů nejdůležitějších světových měn, vázaných právě na americký dolar. Důsledkem uvolnění této vazby byl přechod k systému tzv. volně plovoucích kurzů, které existují dosud.) To spolu s ropnou krizí v roce 1973 vedlo k expanzi národních a zejména mezinárodních firem na nové trhy a za novými výrobními možnostmi, zejména v rozvojových zemích s cílem snadněji maximalizovat zisk a akumulovat kapitál. Uvolnění kontroly nad přesuny kapitálu, možnosti využívat především v rozvojových zemích komparativní výhody, zejména nižší náklady na pracovní sílu, vedly k vzniku stále většího počtu nadnárodních společností (dále jen NNS).

Na dynamiku globalizace působily i další faktory:

- Jasné důkazy, že národy, které se aktivně podílejí na liberalizovaném obchodu zbožím a službami, dosahují větších ekonomických výsledků než země, jež se na procesu liberalizace nepodílejí.
- Volnější pohyb kapitálu než práce a volnější pohyb kvalifikované práce než nekvalifikované včetně rozvoje nových kvalifikací („symboličtí analytici" – jako jsou programátoři, finanční poradci apod.). Jde o trend, který ruší hranice mezi vysoce kvalifikovanými pracovními silami rozvinutých a rozvojových zemí.
- Transfer a adaptace technologií (např. nové agrotechnické metody).
- Rychlejší a rozsáhlejší možnosti komunikace, počínaje cestováním, ale zejména využíváním počítačové techniky (internet, satelitní TV, mobilní telefony atd.).
- Přijetí angličtiny jako hlavního dorozumívacího jazyka obchodu, vědy, výchovy a vzdělávání.

Hlavní aktéři globalizace

Hlavními aktéry procesu globalizace jsou tři skupiny subjektů.

1. Nadnárodní společnosti

Předně jsou to již zmíněné nadnárodní společnosti (NNS), výrobní, obchodní nebo poskytující služby. Změny globálních tržních podmínek umožnily, aby se dříve národní či mezinárodní společnosti stávaly stále nezávislejšími na partikulárních zájmech zemí, z nichž původně vzešly. Navzájem si konkurují a soupeří o podíl na světových trzích. Proto vytvářejí strategie, jak směřovat investice a výrobu z jedné části světa do druhé využíváním komunikačních metod a jimi prostředkovaných finančních operací.

V roce 1990 existovalo 500 největších NNS, které vyráběly asi třetinu globálně produkovaného zboží a poskytovaných služeb. V té době kontrolovaly tyto společnosti většinu světového obchodu s mědí, železnou rudou, bauxitem, dřevem, jutou, bavlnou, čajem, kakaem a kávou.

Vlny fúzí, které vedly ke vzniku těchto společností, zkoncentrovaly v globálním měřítku ekonomickou moc v rukou tak malého počtu ekonomických subjektů, že to ohrožuje podmínky tržní sou-

těže. Tak v roce 1998 kontrolovalo deset největších producentů pesticidů 85 % globálního trhu s touto komoditou, což v té době představovalo 31 miliard USD. Stejně tak deset největších telekomunikačních společností kontrolovalo 86 % trhu s těmito službami o velikosti 262 miliard USD.

V témže roce (tj. roku 1998), obchodní obrat NNS činil 5,5 bilionu (tj. 5,5 tisíce miliard) USD, tedy více než HDP Japonska a víc než polovina HDP Spojených států.

2. Nejvyspělejší průmyslové státy a jejich uskupení

Třebaže NNS se postupně vymaňovaly z vlivu národních států, mezi některými státy a NNS existují silné nebo alespoň významné vazby. Avšak fúze se společnostmi zahraničního původu vedou ke změnám těchto vazeb v závislosti na váze subjektu, který při fúzi určité společnosti hraje dominantní roli. Tak z pěti japonských výrobců automobilů si zachovaly původní samostatnost pouze dva: Toyota a Honda.

I když není příliš mnoho informací o formách a intenzitě vazeb mezi NNS a některými nejvyspělejšími průmyslovými státy, není pochyb, že ekonomická moc a mezinárodní vliv těchto států se odvozují mimo jiné i od moci a vlivu NNS, které v nich mají svá sídla a původ. V roce 1998 pocházelo z dvacítky největších NNS (jako je SHELL, FIAT, FORD apod.) šest z USA, po třech ze Švýcarska, Německa a Japonska, dvě byly smíšené britsko-nizozemské, po jedné měly svůj původ v Itálii a ve Francii.

Teritoriálně z těchto 20 společností šest tedy pochází z USA, osm ze zemí Evropské unie, ze zbývajících šesti je jich nejvíce z Japonska. Někteří analytici hovoří v této souvislosti o „triadizaci" vlivu těchto států či jejich uskupení na proces globalizace. Jde o druhou skupinu subjektů, které jsou hybateli globalizace.

3. Mezinárodní organizace

Třetí skupinu představují nejmocnější mezinárodní organizace, v té či oné míře spojené s průmyslově nejsilnějšími státy a s nadnárodními společnostmi. Je to Mezinárodní měnový fond (International Monetary Fund, IMF), Světová banka (World Bank, WB) a Světová obchodní organizace (World Trade Organization, WTO).

Světová banka půjčuje ročně asi 20 miliard USD více než 100 zemím. Mezinárodní měnový fond spolupracuje se Světovou bankou, analyzuje problémy národních ekonomik a podle výsledků svých

rozborů ukládá jednotlivým státům podmínky pro poskytování krátkodobých půjček v rámci Programů strukturálního přizpůsobení (Struktural Adjustement Programmes). Poskytuje půjčky zemím, jejichž ekonomika se ocitla v obtížích. V roce 1996 obdrželo tyto půjčky 70 zemí. Právě podmínky, za nichž Mezinárodní měnový fond poskytuje půjčky, jsou hlavním předmětem konfliktů mezi fondem a obyvatelstvem zemí, jimž fond půjčky poskytuje. Podmínky obvykle požadují omezení sociálních výdajů, privatizaci státních podniků, omezení importu apod.

Světová obchodní organizace (WTO) stanovuje pravidla mezinárodního obchodu. Jádrem systému jsou dohody vyjednané a signované většinou obchodujících států a ratifikované jejich parlamenty. Rozhodující vliv průmyslově rozvinutých států ve WTO však vede k tomu, že se zboží z rozvojových zemí jen obtížně, pokud vůbec, dostává na jejich trhy. Zejména jde o komodity s nižšími cenami, než jsou ceny zboží pocházejícího z průmyslově vyspělých států (především potraviny nebo textil). WTO tak preferuje zájmy rozvinutých průmyslových zemí.

I když skeptici mezi analytiky globalizačních procesů se domnívají, že neexistuje integrovaná globální ekonomika, přesto zdůrazňují rostoucí organizovanost světových ekonomických aktivit. Děje se tak podle nich v rámci tří hlavních bloků, z nichž každý má své vlastní centrum a periferii. Jsou to Evropa, asijsko-pacifická oblast a Amerika. Je to tedy poněkud jiné chápání „triadizace". Vyplývá z rostoucí tendence k ekonomické a finanční provázanosti společností v rámci těchto tří zón na úkor integrace mezi nimi navzájem.

Pozitiva a negativa globalizace

Pro ocenění pozitiv a negativ globalizace neexistují žádná objektivizující kriteria. Spíše záleží na výchozím teoretickém postoji, kterým je v zásadě kladný, či naopak skeptický postoj k těmto procesům. Snadno tak dochází k tomu, že co jedna strana pokládá za klady, druhá strana má za zápor – pokaždé z jiného úhlu pohledu na budoucí vývoj a osud světové společnosti. S tímto vědomím je třeba přistupovat k pokusu o výčet hlavních kladů a hlavních záporů globalizace.

Klady globalizace

Mezi klady se uvádí:

- Růst objemu globálně obchodovaného zboží.
- Rychlost a komplexnost přímých investičních toků (přímých investic).
- Ekonomický růst některých původně rozvojových zemí (Jižní Korea, Tchaj-wan, Malajsie, Hongkong), které se staly zeměmi s vyspělými ekonomikami, a povzbuzení rozvoje dalších zemí z téže původní skupiny (Indonésie, Filipíny, Brazílie, Mexiko).
- Růst spotřeby: v roce 1975 činila 12 tisíc miliard, tj. 12 bilionů USD, v roce 1998 to bylo již 24 tisíc miliard, tj. 24 bilionů USD. Jen pro srovnání: V roce 1900 světová spotřeba představovala 1500 miliard, tj. 1,5 bilionu USD.
- Vznik homogenní střední třídy odborných elit v Asii a v Latinské Americe.
- V oblasti politické organizace vznikají nové útvary nadnárodního charakteru nebo se posiluje význam útvarů starších (Evropská unie, NAFTA), ale také charakteru jen regionálního či subregionálního (euroregiony).
- Vzniká kultura tzv. druhé moderny nebo také „translokální kultura“, která působením masmédií je otevřená navenek, vlivům působícím globálně, na rozdíl od kultury „první moderny“ (národní, národně dostředivé), která byla do sebe uzavřená.

Zápory globalizace

Na druhé straně se vypočítávají negativní dopady a důsledky globalizace:

- V ekonomické oblasti je to právě nekontrolovaný transfer finančního kapitálu, který je několikanásobně vyšší než objem obchodovaného zboží. To představuje riziko ekonomických kolapsů, k nimž také několikrát došlo (Mexiko, jihovýchodní a východní Asie, Brazílie).
- Roste nerovnost v přístupu k celkovému společenskému růstu. Získávají ti, kdo mají lepší předpoklady k růstu. Jejich ekonomiky se dále rozvíjejí, protože mají lépe vzdělanou populaci, jsou orientováni na výměnu informací. Uplatňuje se tak sociální darwinismus, zejména v postavení těch, kdo ztratili práci.
- Třebaže globálně spotřeba roste, mimo spotřební explozi zůstává 20 % nejchudších světa, tj. asi 1,2 miliardy lidí. Spotřeba v některých z těchto společností dokonce dále klesá. Například průměrná africká domácnost dnes spotřebovává o 20 % méně než před 25 lety.

■ Globálně se 20 % světové populace v zemích s nejvyššími příjmy podílí na 86 % celkových soukromých výdajů na spotřebu, naopak nejchudších 20 % populace se podílí na těchto výdajích pouhým 1,3 %.
■ V rozvinutých průmyslových zemích rostou rozdíly v příjmech, např. 20 % amerických domácností s příjmem vyšším než 180 tisíc USD se podílí na národním bohatství 80 %.
■ Roste nebo neklesá nezaměstnanost v rozvinutých průmyslových zemích. Je to způsobeno jak rozvojem techniky a uplatňováním lepších metod podnikového řízení, tak také zejména přesunem výrob a služeb do zemí světové semiperiferie a periferie.
■ Globalizace oslabuje roli národního státu. Státy ztrácejí vliv na chod ekonomiky a jsou často stále více odkázány na libovůli NNS a na rozhodování mezinárodních a světových organizací (Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Světová obchodní organizace).
■ Země s méně přísnými požadavky na ochranu životního prostředí a s významnými zásobami přírodních zdrojů (lesní bohatství, nerostné suroviny, energetické zdroje apod.) jsou cílem aktivit NNS. Ty v těchto zemích těží z komparativních výhod nízkých nákladů na ochranu životního prostředí, z nízkých cen přírodních zdrojů a z nízké ceny práce.
■ Tlak globálních trhů, určovaný praktikami NNS, vede v zemích semiperiferie a periferie k destrukci tradičních zemědělských praktik a struktur zemědělské výroby, nahrazuje diverzitu zemědělské produkce monokulturami nebo plodinami využitelnými komerčně (např. rostlinami sloužícími k výrobě léčiv). Kromě negativních důsledků pro ekologickou stabilitu krajiny tyto změny negativně působí i na sociální strukturu a soudržnost tradičních venkovských společností. Zároveň se nastoluje nebo alespoň zvyšuje závislost těchto zemí na zahraničních trzích, zejména trzích průmyslově rozvinutých zemí.
■ Kulturní invaze, prostředkovaná procesy globalizace, vede k růstu kulturních antagonismů, zejména v důsledku migrace, nezaměstnanosti a destrukce životního prostředí.
■ Mimo jiné vlivem médií a informačních technologií vzniká technologicky prostředkované druhé prostředí, které působí na formování sociálních vztahů. V důsledku prudce probíhajících společenských změn národní a kulturní společenství zažívají „globalizační šok“, jak o něm hovoří U. Beck.